TOSHKENTDA BO‘LGAN “VABO ISYONI” HAQIDA

Xaydarov I.M
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti “Markaziy Osiyo xalqlari tarixi” kafedrasi professoi, tarix fanlari doktori (DSc).
E-mail:izzatillakhon@gmail.com

Mirzaxamrayev Mirzonuriddin
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti “Sharq mamlakatlari tarixi” yo‘nalishi 2-kurs talabasi.
E-mail:mirzonuriddinmirzahamrayev25@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada 1892-yilda Toshkent shahrida Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosati va mahalliy qadriyatlarni mensimasdan joriy etilgan karantin qoidalariga qarshi ko‘tarilgan vabo isyoni kelib chiqish sabablari, hamda tarixiy oqibatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Toshkentda bo‘lgan vabo isyoni, chor ma’muriyati, mustamlakachilik, karantin qoidalari, tarixiy isyon.

Аннотация: В данной статье анализируется холерный бунт 1892 года в Ташкенте, вспыхнувший против колониальной политики и санитарных мер администрации царской России. На основе архивных документов освещены причины и социально-политические последствия восстания.

Ключевые слова: Ташкентский холерный бунт, царская администрация, колониализм, карантинные правила, историческое восстание.

Abstract: This article analyzes the 1892 cholera riot in Tashkent, which erupted against the colonial policy and sanitary regulations of the Tsarist Russian administration. The causes and socio-political consequences are highlighted based on archival documents.

Keywords: Tashkent cholera riot, Tsarist administration, colonialism, quarantine regulations, historical uprising.

Kirish

XIX asrning ikkinchi yarmida Turkiston o‘lkasining chor Rossiyasi tomonidan bosib olinishi nafaqat siyosiy va iqtisodiy qaramlikni, balki mahalliy aholining ming yillik diniy, madaniy hamda ijtimoiy qadriyatlariga nisbatan ochiqdan-ochiq tajovuzni ham o‘zi bilan birga olib keldiki, bu holat har qanday kichik ijtimoiy-maishiy muammoning tezda yirik siyosiy to‘qnashuvlarga aylanib ketishi uchun qulay zamin yaratib berdi. Xususan, 1892-yilning yoz oylarida butun mintaqani qamrab olgan va xalq orasida ommaviy qirg‘inlarga sabab bo‘lgan vabo epidemiyasi sharoitida Turkiston general-gubernatorligi tomonidan joriy etilgan keskin va o‘ylamasdan qabul qilingan karantin choralari aslida epidemiyani jilovlashdan ko‘ra, mahalliy xalqning irodasini sindirish hamda ularning ustidan to‘liq nazorat o‘rnatish vositasi sifatida qo‘llanilganligi bugungi kundagi tarixiy manbalar tahlili orqali o‘z tasdig‘ini topmoqda. Hukumatning sanitar-epidemiologik nazorat bahonasida islomiy janoza marosimlarini taqiqlashi, bemorlarni majburiy tarzda sharoiti o‘ta og‘ir bo‘lgan izolyatorlarga joylashtirishi hamda vafot etganlarni ota-bobolari xoki yotgan qabristonlarga emas, balki shahar tashqarisidagi maxsus

chuqurlarga ommaviy tarzda, kiyimlari bilan ko‘mishga majbur qilishi asrlar davomida shakllangan milliy mentalitetga mutlaqo zid bo‘lib, toqatsizlikning so‘nggi nuqtasiga aylanib ulgurgan edi. Ushbu jarayonlar fonida yuzaga kelgan 1892-yildagi Toshkent vabo qo‘zg‘aloni shunchaki tibbiy cheklovlarga qarshi o‘z-o‘zidan paydo bo‘lgan tartibsizlik emas, balki ongli ravishda mustamlaka ma’muriyatining adolatsiz boshqaruv tizimiga, zo‘ravonligiga va ijtimoiy tengsizlikka qarshi qaratilgan yirik milliy-ozodlik harakatlarining uzviy bir qismi sifatida baholanishi lozim bo‘lgan o‘ta muhim tarixiy voqelik hisoblanadi.

Adabiyotlar sharxi. Mazkur tarixiy voqelikni o‘rganish jarayonida tadqiqotning nazariy va metodologik asosi sifatida tarixiylik, xolislik, qiyosiy tahlil hamda xronologik izchillik kabi fundamental yondashuvlardan keng foydalanildi. Turkiston o‘lkasida chor Rossiyasi hukmronligiga qarshi ko‘tarilgan xalq harakatlari, xususan, Toshkentdagi vabo isyoni tarixshunoslikda turli davrlarda turlicha talqin qilib kelingan bo‘lib, sovet davri tarixshunosligida (masalan, Y.A., Sokolov asarlarida[1]) bu voqea asosan diniy mutaassiblik hamda feodal-klerikal qatlamning xalq ommasini chalg‘itishi natijasida kelib chiqqan tarqoq va maqsadsiz g‘alayon sifatida, shuningdek, sinfiy kurashning ibtidoiy ko‘rinishi tarzida noto‘g‘ri va biryoqlama baholangan. Biroq, O‘zbekiston davlat mustaqilligiga erishgandan so‘ng milliy tarix maktabi vakillari, xususan, akademik H. Ziyoyev va boshqa ko‘plab yirik olimlar tomonidan olib borilgan chuqur arxiv izlanishlari ushbu qo‘zg‘alonning asl mohiyatini ochib berishga xizmat qildi hamda isyon bevosita chor ma’muriyatining o‘lkada yuritgan shovinistik siyosatiga, iqtisodiy istismorga va ma’naviy tahqirlashlarga nisbatan bildirilgan milliy norozilik harakati ekanligini ilmiy asoslab berdi.[2] Tadqiqot metodologiyasi doirasida chor ma’muriyatining rasmiy hisobotlari, sud-tergov materiallari hamda mahalliy aholining xotiralari o‘zaro qiyosiy tahlil qilindi, bu esa voqealarning biryoqlama yoritilishining oldini olib, obyektiv tarixiy manzarani tiklashga hamda statistik ma’lumotlarni tizimlashtirish orqali o‘sha davrdagi ijtimoiy-siyosiy vaziyatning naqadar keskinlashganini raqamlar vositasida isbotlashga imkon yaratdi.

Natijalar. 1892-yilning bahor oylarida Xuroson va Eron hududlaridan Kaspiybo‘yi orqali Turkistonga kirib kelgan vabo kasalligi qisqa muddat ichida butun o‘lkani, ayniqsa, aholi zich joylashgan Toshkent shahrini qamrab oldi va kasallikning tez tarqalishiga shahardagi antisanitariya holati, toza ichimlik suvining taqchilligi hamda tibbiy xizmatning deyarli yo‘qligi kuchli ta’sir ko‘rsatdi. General-gubernator N.I. Grodekov va shahar hokimi S.R. Putintsev boshchiligidagi chor ma’muriyati vaziyatni yumshatish uchun tibbiy muassasalar qurish yoki aholiga moddiy yordam berish o‘rniga, faqatgina ma’muriy-jazo choralarini qo‘llashga o‘tdilar, jumladan, Eski jo‘vadagi qabristonlar yopilib, murdalar shahar tashqarisida ohak aralashmasi bilan umumiy chuqurlarga ko‘milishi qat’iy belgilandi. Bu holat islom shariati qoidalariga ko‘ra mayitni yuvib, janoza o‘qib dafn etish rusumiga qat‘iy amal qiluvchi shahar aholisining keskin noroziligiga sabab bo‘ldi, Ustiga-ustak shahar politsmeysteri va pristavlar tomonidan mahalliy aholining uylariga bostirib kirilishi, kasallikka chalingan ayollar va bolalarning zo‘rlik bilan ot aravada sharoiti yo‘q "karantin lagerlariga" olib ketilishi odamlarning sabr kosasini to‘ldirdi. 1892-yilning iyun oyiga kelib kasallanish darajasi o‘zining eng yuqori cho‘qqisiga chiqdi va kunlik o‘lim ko‘rsatkichlari keskin oshib ketdi [3].

1-jadval. 1892-yilning iyun oyi davomida Toshkent shahrida vabo kasalligi va o'lim ko'rsatkichlari dinamikasi .

---

[1] Sokolov Y.A., — Tashkentskiy xolerniy bunt 1892 goda. — Tashkent: Gosizdat UzSSR, 1959 — 120 b.

[2] Ziyoyev H. – Turkistonda Rossiya tajovuzi va hukmronligiga qarshi kurash. – Toshkent: Sharq, 1998 – 416 b.

[3] Alimova D.A., va boshqalar — O‘zbekiston tarixi: (XIX — asrning ikkinchi yarmi XX— asr boshlari). — Toshkent: Fan, 2012 — 352 b.

Vaqt oralig'i (1892-yil iyun)	Ro'yxatga olingan kasallar soni (taxminiy)	Vafot etganlar soni (Eski shahar qismi)	Kasallikning tarqalish darajasi o'sishi
1-10 iyun	450	210	+ 15%
11-17 iyun	890	460	+ 35%
18-23 iyun	1450	820	+ 60%
24-30 iyun	1100	690	- 10% (Isyondan so'nggi davr)

Jadval ma‘lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, hukumat tomonidan ko‘rilgan karantin choralari aslida epidemiyani to‘xtatishga xizmat qilmadi, aksincha, shifokorlarga nisbatan ishonchsizlikning kuchayishi va kasallikni yashirish holatlarining ortishi natijasida o‘lim darajasi yanada yuqorilab ketdi. 24-iyun kuni ertalab minglab shahar aholisi Eski shahar hokimiyati binosi oldiga to‘planib, shahar hokimi Putintsevdan rus vrachlari hamda politsiyasining uylarga bostirib kirishini to‘xtatishni hamda mayitlarni Eski shahar qabristonlarida musulmonona tartibda dafn etishga ruxsat berishni qat’iy talab qildilar. Ommaning g‘azabi shu qadar kuchli ediki, hokimiyat vakillarining o‘zboshimchaligidan to‘ygan xalq Putintsev va o‘lka ma’muriyatining boshqa amaldorlariga qarshi jismoniy kuch ishlatishga majbur bo‘ldi, binoning oynalari sindirilib, hujjatlar yoqib yuborildi [4]. Shundan so‘ng, N. Grodekovning bevosita buyrug‘i bilan isyonchilarni bostirish uchun muntazam armiya qismlari kiritildi va qurolsiz xalqqa qarata ayovsiz o‘t ochildi, natijada o‘nlab begunoh insonlar voqea joyida halok bo‘ldi, qo‘zg‘alon qon bilan bostirilgach, shahar to‘liq harbiylar nazoratiga olinib, ommaviy qamoqqa olish, tergov qilish va jazolash tadbirlari boshlab yuborildi.

2-jadval. 1892-yil 24-iyun qo‘zg‘alonidan so‘ng mustamlaka ma‘muriyati tomonidan ko'rilgan jazolash choralari va sud hukmlari [5].

Jazo chorasi turi	Jazolanganlar soni (kishi)	Ijtimoiy toifasi /Kasbi	Hukmning ijro etilish xususiyati
Hibsga olinganlar (dastlabki)	350 dan ortiq	Kosiblar, savdogarlar, dehqonlar, ulamolar	Tergov izolyatorlarida qiynoqlar qo'llanilgan
Sibirga surgun qilinganlar	60 ga yaqin	Qo'zg'alon faollari, mahalla oqsoqollari	Mol-mulki musodara qilingan holda katorgaga
O'lim jazosiga hukm qilinganlar	8 ta	Muhammad Yoqub eshon va uning izdoshlari	Keyinchalik umrbod katorga bilan almashtirilgan
Ommaviy jarimaga tortilganlar	Butun shahar	Barcha mahalliy aholi vakillari	Shahar byudjetini qoplash uchun majburiy soliq

Xulosa

1892-yilda Toshkent shahrida yuz bergan vabo qo‘zg‘aloni o‘zbek xalqi tarixida chor Rossiyasi mustamlakachiligiga qarshi qaratilgan eng yirik va o‘ta ahamiyatli ijtimoiy-siyosiy jarayonlardan biri sifatida alohida o‘rin tutadi, chunki bu isyon faqatgina maishiy yoki tibbiy muammolar doirasida qolib ketmasdan, asrlar davomida erkin yashab kelgan xalqning o‘z g‘ururi, diniy e’tiqodi va insoniy haq-huquqlari toptalishiga nisbatan tabiiy himoya reaksiyasi, chuqur ildiz otgan qaramlik kishanlarini parchalashga qaratilgan kuchli milliy iroda namoyon bo‘lishi edi. Mustamlaka ma’muriyati o‘zining qo‘pol, takabbur va mahalliy sharoitni mutlaqo hisobga olmasdan olib borgan siyosati tufayli xalq ommasining qay darajada ulkan g‘azabiga duchor bo‘lishi mumkinligini aynan shu voqealar misolida yaqqol ko‘rdi hamda harbiylarning

[4] Xolmuradov A. — Chor Rossiyasi istilosi va Turkistonda ijtimoiy harakatlar. — Samarqand: Zarafshon, 2018 — 215 b.

[5] O‘zbekiston tarixi xrestomatiyasi (Tuzuvchilar: A. Asqarov va boshq.). — Toshkent: O‘qituvchi, 2001 — 320 b.

qurol kuchi bilan qo‘zg‘alonni bostirgani va isyonchilarni shafqatsizlarcha jazolagani hukumatning acslida qanchalik ojiz hamda faqatgina terror orqali o‘z hokimiyatini saqlab qolishga intilayotganligini ko‘rsatib berdi.

Boshqa tomondan tahlil qilganda, ushbu qo‘zg‘alon garchi mag‘lubiyatga uchragan va katta qurbonlar bergan bo‘lsa-da, u izsiz ketmadi; ma’muriyat kelgusida mintaqada har qanday ma‘muriy islohotlar yoki sanitariya cheklovlarini joriy etishda ehtiyotkorlik bilan harakat qilishga, joylardagi islom ulamolari va mahalla oqsoqollarining fikri bilan qisman bo‘lsa-da hisoblashishga majbur bo‘ldi, shuningdek, Eski shahar qismining sanitar infratuzilmasini yaxshilash, toza ichimlik suvi tarmoqlarini tortish kabi kechiktirib bo‘lmaydigan ishlarni amalga oshirishga jiddiy e’tibor qarata boshladi. Eng muhimi shundaki, vabo qo‘zg‘aloni xalqning siyosiy ongi uyg‘onishida o‘ziga xos turtki vazifasini o‘tadi, bu kabi norozilik chiqishlari keyinchalik butun o‘lka bo‘ylab tarqalgan 1898-yilgi Andijon qo‘zg‘aloni, 1916-yilgi mardikorlikka olishga qarshi ommaviy isyonlar uchun psixologik va g‘oyaviy zamin tayyorlab, milliy-ozodlik harakatlari zanjirining uzviy halqasiga, o‘zbek xalqining erkinlik va istiqlol yo‘lidagi so‘nmas kurashchanlik ruhiyatining yorqin ramziga aylandi. Mustaqillik yillarida ushbu tarixiy voqelikning xolis o‘rganilishi avlodlarga milliy o‘zlikni anglash, mustamlaka davri fojealaridan to‘g‘ri xulosa chiqarish hamda bugungi kundagi tinch va erkin hayotning qadriga yetish kabi muhim ma’naviy-ma’rifiy ahamiyat kasb etuvchi jihatlarni targ‘ib qilishda mustahkam nazariy tayanch bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ziyoyev H. – Turkistonda Rossiya tajovuzi va hukmronligiga qarshi kurash. – Toshkent: Sharq, 1998 – 416 b.
2. Alimova D.A., va boshqalar – O‘zbekiston tarixi: (XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshlari). – Toshkent: Fan, 2012 – 352 b.
3. Sokolov Y.A., – Tashkentskiy xolerniy bunt 1892 goda. Tashkent: Gosizdat UzSSR, 1959 – 120 b.
4. O‘zbekiston tarixi xrestomatiyasi (Tuzuvchilar: A. Asqarov va boshq.). – Toshkent: O‘qituvchi, 2001 – 320 b.
5. Xolmuradov A.,Chor Rossiyasi istilosi va Turkistonda ijtimoiy harakatlar. – Samarqand: Zarafshon, 2018 – 215 b.